

PO STOPÁCH PRADEDA AUDREY HEPBURN

Výsledky archeologického výskumu Kostola sv. Mikuláša v Kovarciach v rokoch 2016–2019¹

Mário Bielich – Silvia Bodoriková – Michaela Dörnhöferová – Tomáš Rajnic –
Elena Piecková – Veronika Dubcová

DOI: <https://doi.org/10.31577/szausav.2020.67.18>

Keywords: Slovakia, Kovarce, sacral architecture, church cemetery (ev. churchyard), crypt of A. Wels

In the footsteps of great-grandfather of Audrey Hepburn. The results of the archaeological research of St. Nicolas church in Kovarce in the years 2016–2019

The article brings the first information about the research of the baroque church of St. Nicholas in Kovarce, dist. Topoľčany. The research was carried out in 2016–2019 and was induced by the construction activity (hot water connection and lightning conductor). During the archaeological research, several new building units were uncovered and documented: a smaller room in the NW corner of the church, a crypt under the northern sacristy and the eastern part of the extinct original polygonal Gothic presbytery of the older church. Three medieval graves from the church cemetery were also documented. In the crypt we documented the remains of A. Wels from the end of the 19th century. (Great-grandfather of British actress A. Hepburn). Material culture acquired during the research documents the life in the village in the 17th–18th century and grave equipment of the second half of the 19th cent. The anthropological analysis of found skeletal remains is also a part of the paper.

ÚVOD

Príspevok prináša prvé informácie o menšom archeologickom výskume barokového Kostola sv. Mikuláša v Kovarciach v rokoch 2016–2019. Výskum bol vyvolaný stavebnými aktivitami pri rekonštrukcii kostola a priniesol mnoho nových poznatkov o vývoji kostola a jeho okolia od stredoveku až do 19. stor. V predmetnom texte sú aj prvé antropologické analýzy kostrových nálezov, ktoré boli počas výskumu objavené. Výskum bol vedený v kooperácii s umelecko-historickým výskumom M. Haviarovej a T. Haviara.

LOKALIZÁCIA

Obec Kovarce leží na nive rieky Nitra a pozdĺž náplavových kuželov jej ľavostranných prítokov. Rovinný až vrchovinný povrch chotára tvoria mladotretiohorné uloženiny, pokryté riečnymi uloženinami a sprašou. Severozápadné svahy pohoria Tríbeč tvoria kryštallické horniny a kremence starších druhohôr. Nadmorská výška obce v strede je 164 m, v jej chotári 156–829 m (*Vlastivedný slovník obcí 1978*, 83). Skúmaná poloha sa nachádza na rovine v blízkosti cesty spájajúcej Kovarce s Ludanicami. Priestor v okolí kostola je zastavaný zástavbou dediny a blízkeho kaštieľa, v minulosti sa tu nachádzala voľná plocha ohraničená ohradou kostola. Z pedologického hľadiska je terén hnedozem, ktorá vznikla v polovici 18. stor., keď bol nový barokový kostol prisypaný, aby došlo k vyrovnaniu terénu. Pod hnedozemou sa nachádza žlté sprašovité podložie (*Mazúr/Luknič 1986*, 165).

¹ Príspevok vznikol s podporou Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy APPV-16-0449 „Stredoveká Nitra v hmotných prameňoch“ a ako dopadový ukazovateľ udržateľnosti projektu ITMS: 26220120059.

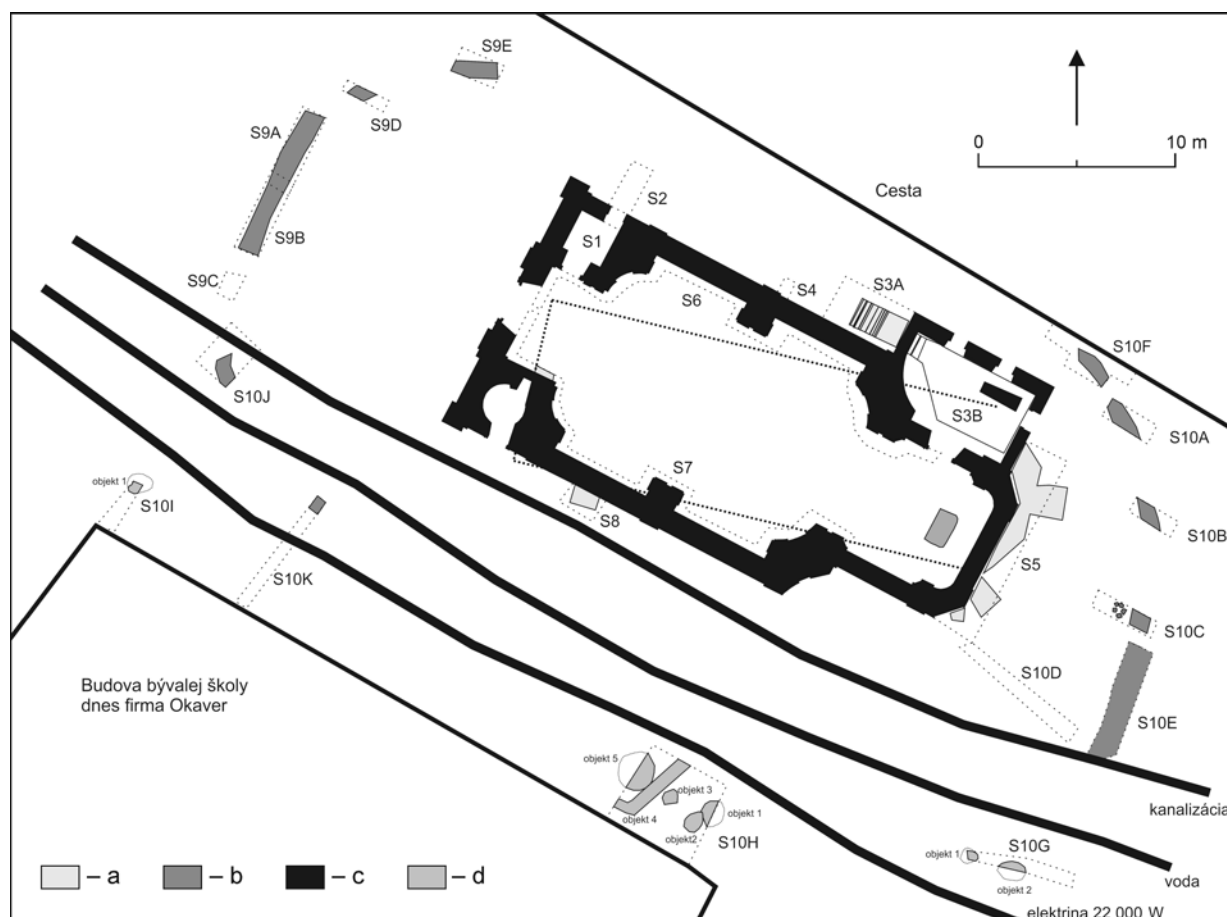

Obr. 1. Kovarce zobrazené na prvom vojenskom mapovaní. Dostupné na: <https://mapire.eu/en>

PREHLAD DOTERAJŠIEHO BÁDANIA

Najstaršie praveké osídlenie pochádza z katastra obce Kovarce z polohy Hôrky, v okolí Kaplnky sv. Anny. V tejto polohe sa našlo niekoľko úštepov z rádiolaritu čokoládovej farby, ktoré sa nepodarilo bližšie datovať. Je možné, že tieto nálezy korešpondujú s najmladšou fázou paleolitických kultúr (gravettien), nájdených na strednom Ponitří. Obdobie neolitu je v obci Kovarce spojené s polohou Dielec, kde sa našlo sídlisko kultúry s lineárnou keramikou (Klčo/Illášová 1993, 11). Sídlisko lengyelskej kultúry bolo zistené v blízkosti mlyna A. Zicha (Klčo/Illášová 1993, 11). Z danej polohy je doložené aj sídlisko z eneolitu, staršej a mladšej doby bronzovej (Mitáš/Žáčik 2011, 195). V katastri obce sa nachádza aj hradisko lužickej kultúry z neskoršej doby bronzovej až z doby halštatskej na vrchu Veľký Tríbeč (Katkinová/Katkin 2002, 83; Mitáš/Žáčik 2011, 195; Veliačik/Romsauer 1994, 87; Wiedermann 1985, 28). Stredoveké osídlenie je doložené pri mlyne A. Zicha, kde A. Ruttkay identifikoval sídlisko z 9. stor. (Ruttkay 1972). Intenzita osídlenia katastra obce narastala v priebehu 12.–13. stor. Evidujeme štyri polohy s nálezmi keramiky z tohto obdobia, v polohe Vinohrad (Wiedermann 1987); Humnište (Rod 1954a); Dielec (Rod 1954b) a mlyn a okolie (Ruttkay 1972). Vrcholnostredoveké nálezy boli zistené aj pri kopaní základov pivnice, vedľa rímsko-katolíckej fary (Mitáš/Žáčik 2011, 195).

Vznik stredovekej obce Kovarce, v minulosti nazývanej aj Koarch, sa spája s tatárskym vpádom na Slovensko v rokoch 1241–1242, kedy sa tu sústreďovala hospodárska a remeselná výroba do jedného celku. Od roku 1280 až do začiatku 14. stor. bola obec majetkom rodiny Ludanickovcov. Následne sa obec stala majetkom kráľa, neskôr sa majitelia striedali, až sa nakoniec stala súčasťou panstva rodu Aponiovcov. Kovarce boli súčasťou tohto panstva až do roku 1945. Obec dostala právo slobodného trhu a v 14. stor. svojím vývojom prerástla do funkcie mesta. V 15. stor. sa tu rozvinulo čižmárstvo a hrnčiarstvo. Po výprave bega Mehmeda na Slovensko v roku 1530 bolo vyrabované a vypálené celé Ponitrie vrátane Kovariec (<http://www.obeckovarce.sk/historia-obce.html>). V záhrade domu pána Pecháča sa v roku 1979 podarilo G. Březinovej zozbierať materiál z neskorého stredoveku (Březinová 1979). Z roku 1617 pochádza zaujímavá správa o tom, že chotár bol spustošený inváziou kobyliek. Po vytlačení osmanských vojsk z krajiny v roku 1687 sa postupne začal oživovať hospodársky život. V roku 1755–1756 bol postavený barokový Kostol sv. Mikuláša na mieste pôvodného gotického kostola (obr. 1). Donátorkami výstavby kostola boli tri vdovy: J. Berenyi, vdova po O. Zayovi; J. Otlik, vdova po L. Korlákoy a T. Korlákoy, vdova po J. Apponyi. V roku 1864 postavila firma Wels a Wehle v obci cukrovar (Vlastivedný slovník obcí 1978, 83).

Obr. 2. Kovarce, Kostol sv. Mikuláša. Jednotlivé sondy archeologického výskumu z rokov 2016–2019. Spracovali M. Bartík, M. Bielich, A. Nemergut, M. Vojteček. Legenda: a – základy gotického kostola; b – ohradový múr cintorína; c – základy barokového kostola; d – novoveké sídliskové objekty.

VYHODNOTENIE VÝSLEDKOV ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

Záchranný archeologický výskum trval štyri roky (obr. 2). V roku 2016 sme skúmali teplovodnú prípojku ku kostolu, ryhy bleskozvodu (sondy 1–5) a v roku 2017 výkopy odvlhčovacej ryhy v interiéri kostola (sondy 6 a 7). V roku 2018 sme v rámci prípravy revitalizácie okolia Kostola sv. Mikuláša vykopalí východne a západne od kostola zisťovacie sondy, ktorých cieľom bolo identifikovať priebeh ohradového múru cintorína (sondy 8–10A, 10A–10D). V roku 2019 pokračoval výskum južne od kostola. Objavili sme zvyšky novovekého sídliska s nálezmi z vrcholného stredoveku (sondy 10E–10K).

Sonda 1/2016

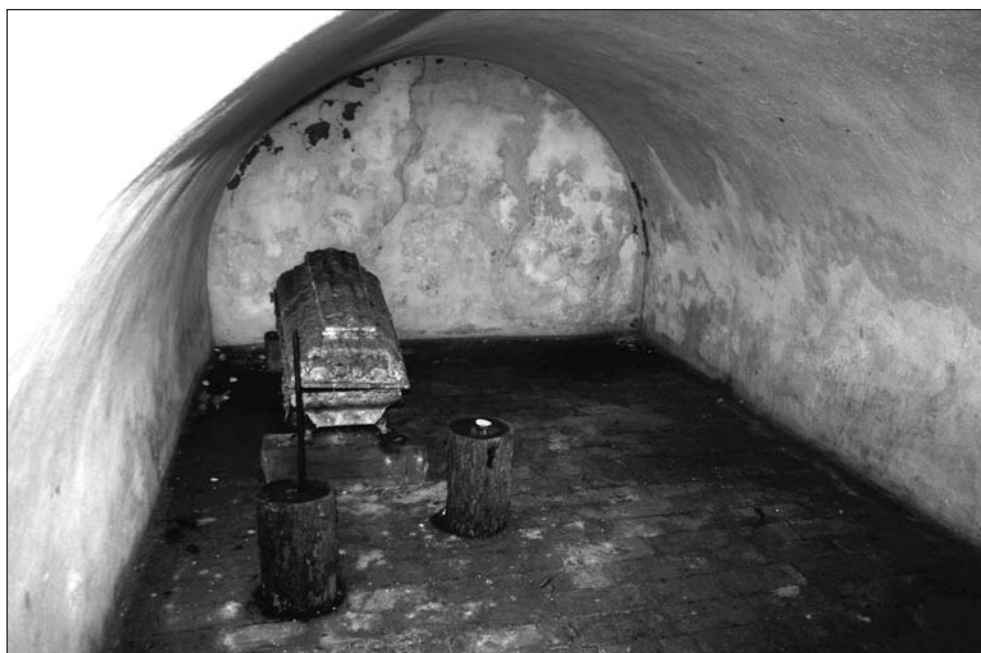
Sonda 1 sa nachádzala v severozápadnom rohu barokového kostola. Išlo o menšiu miestnosť, ktorá slúžila na uskladňovanie vecí na údržbu kostola. V rovnakej časti, ale v juhozápadnom rohu bolo schodisko na chór. Rozmery miestnosti sú 200 x 200 cm. Podlahu v mieste sondy tvorila mramorová biela dlažba (30 x 50 cm). Vybudovaná bola v 50. rokoch 20. stor. Po odstránení mramorovej podlahy sme pod jemným maltovým lôžkom objavili pôvodnú barokovú tehlovú podlahu, tvorenú z tehli s otlakami písmen C I B. Tieto písmená identifikujú jednu z donátoriek výstavby kostola grófkou Juditu Beréni, manželku grófa Zaia. Tehla sa nachádzala na 10 cm zhutnenom sutinovom zásype, ktorý prechádzal priamo nad klenbou zaklenutého dutého priestoru, ktorý sa nám podarilo v západnej časti miestnosti narušiť. V strede bol identifikovaný tehlový štvorec 100 x 100 cm. Pri rozoberaní štvorca sme pod jednou z tehli objavili jeden 20 haliernik z roku 1921 (určil J. Hunka). Počas stavebných úprav v 20. rokoch 20. stor. bola

Obr. 3. Kovarce, Kostol sv. Mikuláša. Sonda 3A, vstupné schodisko do krypty pod severnou sakristiou. Vyhotovil B. Balžan, M. Bielich.

tehlová podlaha rozobraná v priestore štvorca v strede miestnosti, pod ktorou sa nachádza kruhový otvor s priemerom 50 cm, ktorý bol otvorený a znovu zamurovaný. Ten sme následne otvorili a dostali sme sa do dutého priestoru zaklenutého valenou klenbou. Jeho vnútorné rozmery boli 140 x 140 cm a bol celý zasypaný stavebnou sutinou (obsahuje tehly s kolkami CBI a CEI), ktorá sa do vnútra dostala cez tento kruhový otvor. Na dne, 190 cm od bodu 0 (niveleta podlahy v strede kostola), bola tehlová dlažba. V strede podlahy sa nachádzal, rovnako ako na vrchu, štvorec 100 x 100 cm. Najmladší zásah v tomto priestore nastal v 70. rokoch 20. stor., keď boli v juhovýchodnom rohu miestnosti uložené elektrické siete, pričom bola zničená baroková tehlová podlaha. Sieť bola uložená do plastovej rúry a zaliata betónom. Pri jeho rozbíjaní sa našiel plechový vrchnáčik z piva Zlatý bažant, ktorý bol používaný v 70. rokoch 20. stor.

Funkcia dutého zaklenutého priestoru je diskutabilná, mohlo ísť o priestor detskej hrobky, osária alebo o miestnosť na ukladanie vzácných predmetov z kostola. Obsah priestoru bol v 20. rokoch 20. stor. znehodnotený, a teda ostáva záhadou.

Obr. 4. Kovarce, Kostol sv. Mikuláša. Sonda 3B, interiér krypty A. Welsa s bronzovou rakvou.
Foto M. Bielich.

Sonda 2/2016

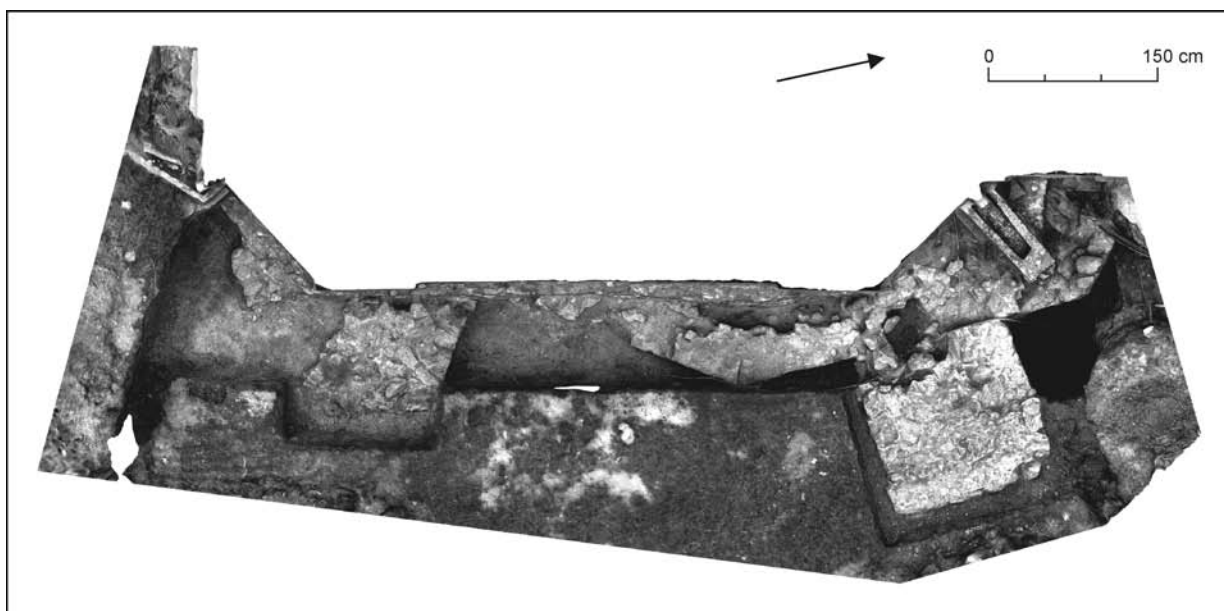
Sonda 2 sa nachádzala pri severnej stene kostola oproti sonde 1, ktorá bola v interiéri. Terén v mieste sondy tvorila plocha s povrchom z udupanej hliny. Pod hlinou bola kultúrna vrstva, ktorá vznikla pri úpravách terénu po výstavbe kostola v druhej polovici 18. stor. V celej ploche i hĺbke obdĺžnikovej sondy boli zistené tri zásypové vrstvy. Najvrchnejšia vrstva vznikla pri posledných terénnych úpravách v druhej polovici 20. stor. Súvisí s budovaním betónovej obruby okolo základov kostola, ktoré boli obnažené na kameň. Druhá žltá zásypová vrstva súvisí priamo s výstavbou kostola v druhej polovici 18. stor. Pod touto vrstvou sa nachádzalo ílovité žlté podložie, ktorého mocnosť je podľa geológov minimálne 5 m. V hĺbke 230 cm od základového odstupu sme v ílovitom podloží zdokumentovali kostrový hrob (hrob 1). Pochádza z kostolného cintorína gotického kostola, ktorý bol prestavaný v baroku.

Opis hrobu

Hrob 1: orientácia JZ – SV, nájdená hlava a horné končatiny. Hrob neobsahoval žiadne prídavné predmety. Datovanie: neskorý stredovek – novovek.

Sonda 3A/2016

Sonda 3A bola skúmaná pri západnej stene severnej sakristie kostola. Situovaná bola v exteriéri sakrálnnej stavby (obr. 3). V celej ploche i hĺbke obdĺžnikovej sondy bola zistená jedna zásypová vrstva tvorená stavebnou sutinou. Vznikla po sanácii vstupu do krypty, ktorá sa nachádzala pod severnou sakristiou. K stavebnej úprave došlo na konci 30. rokov 20. stor. alebo v prvých rokoch 2. sv. vojny. Sonda 3A odkryla západný vstup do krypty pod severnou sakristiou. Do sakristie sa vstupovalo po ôsmich schodoch, ktoré boli vykopané do barokového zásypu a podsypané žltým pieskom. Schody boli tvorené hlinenými tehliami, ktoré mali jeden roh zaoblený. Tehly boli kladené zvisle na bok. Pred vstupom do krypty sa nachádzalo menšie tehlové platô s rozmermi 120 x 120 cm. Počas 2. svetovej vojny schody rozbili a následne nimi uzavreli vstup do krypty, potom asanovali celú budovu vstupu a zasypali ňou vchod. Interiér krypty sme označili ako sonda 3B (obr. 4). V krypte je uložená bronzová rakva A. Welsa. Vnútorne rozmery krypty sú 400 x 360 cm, je zastrešená valenou klenbou. Vnútorný priestor je omietnutý bielou omietkou, podlaha je tehlová. Rakva sa nachádzala v severnej časti krypty (obr. 4).

Obr. 5. Kovarce, Kostol sv. Mikuláša. Sonda 5, objavené východné presbytérium gotického kostola. Vyhotoval B. Balžan, M. Bielich.

Sonda 4/2016

Sonda 4 sa nachádzala v strede severnej steny hlavnej lode Kostola sv. Mikuláša. Išlo o menšiu zisťovaciu sondu, ktorej cieľom bolo odstránenie betónovanej vrstvy na základoch barokového kostola. Vo výkope sondy 4 sa našla iba jedna vrstva, ktorá vznikla pravdepodobne pri výstavbe kostola v druhej polovici 18. stor.

Sonda 5/2016

Sonda 5 sa nachádzala východne od presbytéria a sakristie Kostola sv. Mikuláša. Pod udupanou hlinou bola kultúrna vrstva, ktorá vznikla pri úpravách terénu po výstavbe kostola v druhej polovici 18. stor. V sonde 5 sa podarilo objaviť východnú časť presbytéria staršieho gotického Kostola sv. Mikuláša (obr. 5). Hypoteticky môžeme predpokladať, že šírka presbytéria bola 800 cm. Identifikovali sme dva rohy zo štyroch z polygónu presbytéria. Šírka základov sa nedala identifikovať, pretože základy gotického kostola sú spojené so základmi barokového kostola. Absolútna hĺbka základov je 162,71 m n. m. V sonde 5 sme na styku východného múra presbytéria a oporného piliera 1 urobili rez po základovú škáru. V zisťovacom reze sme našli dva hroby vo veľmi fragmentárnom stave. Zistili sme, že základy presbytéria boli v prvom metri budované ako poloblúk a následne sa prešlo na polygonálne presbytérium. Porovnanie vzoriek malty uskutočnil dr. T. Haviar, ktorý zistil zhodu pri maltách. Ide teda o jednu stavebnú fázu. Kostol sv. Mikuláša vznikol v období gotiky (13.–14. stor.). Pravdepodobne fungoval až do prvej polovice 18. stor., potom bol rozobratý. Počas jeho existencie sa prejavili statické problémy, výsledkom ktorých bolo vybudovanie oporných pilierov. V tejto sonde sa nám podarilo nájsť dva oporné piliere. Jeden sa nachádzal pri východnom múre, druhý v juho-východnom rohu presbytéria.

Opis hrobov

Hrob 2: orientácia SZ – JV, nájdená lebka a fragmenty končatín, hrob neobsahoval žiadne prídavne predmety. Datovanie: neskorý stredovek – novovek.

Hrob 3: orientácia SZ – JV, objavené len horné končatiny, hrob neobsahoval žiadne prídavne predmety. Datovanie: neskorý stredovek – novovek.

Obr. 6. Kovarce, Kostol sv. Mikuláša. Sonda 7, pod mramorovou podlahou v interiéri kostola objavený západný múr pôvodného gotického kostola. Foto M. Bielich.

Sonda 6/2017

Sonda 6 sa nachádzala v interiéri pri severnej stene Kostola sv. Mikuláša. Začínala sa v SZ rohu pri vstupe do kostola a končila sa vo vstupe do severnej sakristie. Plochu v mieste sondy 6 tvorila mramorová dlažba vybudovaná v 50. rokoch 20. stor. Mramorová dlažba bielej farby mala rozmer 30 x 50 cm, hrúbka bola 4 cm. Pod mramorom bolo až 10 cm vyrovnávacieho betónu. Pod jeho vrstvou sa nachádzal 10 cm zásyp a následne vnútorný základový odstup múrov barokového kostola. Mimo základový odstup sa nám v sonde 6 podarilo dostať iba na prvé tri metre výkopu (miesto pod vežou). Následne sme kopali iba do hĺbky 20 cm od nulového bodu v priestore celej hlavnej lode kostola. Výkop sa často krížil s existujúcimi inžinierskymi sieťami, ktoré sme nemohli narušiť. V priestore presbytéria sme sondu prehĺbili až na 40 cm. Po odstránení súčasnej mramorovej dlažby (niveleta 0) sme pod maltovým lôžkom -4 cm od nulového bodu objavili zvyšky po maltových lôžkach pôvodnej kamennej podlahy. Medzi 6–8,8 m sondy 6 sa našlo osem maltových lôžok po pôvodnej kamennej dlažbe barokového kostola. Pôvodná dlažba mala rozmery 40 x 40/50 cm (?). V zásype v presbytériu sme odkryli aj zlomky tejto dlažby, bola pravdepodobne zeleno sivá. Na stenách sa nám podarilo identifikovať relikty pôvodnej barokovej sivej omietky. Zásyp nad základovým odstupom neobsahoval žiadne zlomky keramiky iba menšie fragmenty ľudských kostí, ktoré súvisia so starším kostolným cintorínom.

Sonda 7/2017

Sonda 7 bola situovaná pri južnej stene kostola v interiéri. Začínala v rohu pri západnom hlavnom vstupe do kostola a pokračovala okolo južných múrov kostola v hlavnej lodi až do presbytéria, kde končila. Najvrchnejšiu vrstvu tvorila mramorová dlažba vybudovaná v 50. rokoch 20. stor. V juhozápadnom rohu kostola sa nám podarilo nájsť aj západný múr staršieho gotického kostola. Hrúbka múru bola 100 cm. Bol narušený výstavbou základov barokového kostola, ale korešpondoval s orientáciou presbytéria gotického kostola, nájdeného v exteriéri na východnej strane barokového kostola (obr. 6). V presbytériu barokového kostola boli aj základy priečky vo svätyni. Tá bola vybudovaná pravdepodobne v 19. stor. a pri výmene podlahy v 30. rokoch 20. stor. bola odstránená.

Sonda 8/2018

Sonda 8 sa nachádzala pri južnej stene hlavnej lode. Odkryli sme južný oporný pilier pôvodného gotického kostola, ktorý vystupuje z južnej steny barokového kostola. Pilier bol široký 80 cm a pravdepodobne sa nachádzal v rohu juhozápadnej steny staršieho kostola.

Sonda 9/2018

Sondy 9A–E sa nachádzali v exteriéri, západne od Kostola sv. Mikuláša a mali orientáciu S–J a V–Z. Cieľom bolo identifikovať priebeh ohradového múru kostolného cintorína na západe (obr. 2). Ako podklad k vytýčeniu sond sme použili geofyzikálny prieskum J. Tirpáka z roku 2016–2017. Sondy 9A a 9B sme vytýčili oproti barokovému vstupu do kostola, na okraji betónového chodníka. Mali orientáciu S–J a rozmery 100 x 200 cm. V oboch sa nám podarilo po 15–20 cm od povrchu nájsť západný priebeh ohradového múru cintorína. Jeho základy boli široké okolo 80 cm. Odkryli sme ho maximálne do hĺbky 30 cm od nájdenia. Múr bol tvorený zo stredne veľkých lomových kameňov, spájaných maltou s menším podielom piesku. V sonde 9C nebol žiadny múr. Priestor bol silne narušený novšími zásahmi, najmä výkopmi inžinierskych sietí (elektrické káble). Sondu 9D sme situovali do betónového chodníka, orientácia V–Z. Po odstránení betónu sme v strede odkryli ohradový múr cintorína. SZ od kostola do trávnej plochy bola situovaná posledná sonda na západe sondy 9E. Aj tu bol objavený priebeh ohrady, pričom sme zistili, že ohrada pokračuje do výkopu kanalizácie, ktorý sa uskutočnil v roku 1978 a bol dokumentovaný A. Ruttkayom (1978). Múr vznikol pravdepodobne v 16. stor. a slúžil do konca 17. stor.

Sonda 10/2018–2019

Sondy 10A–E sa nachádzali východne od presbytéria kostola v exteriéri. Terén v mieste sondy 10A–E tvorila iba trávnatá plocha. Cieľom bolo identifikovať a sledovať priebeh východného ohradového múru kostolného cintorína. Priebeh múru presne kopíroval anomálie identifikované geofyzikálnym prieskumom z roku 2016–2017 (Tirpák 2017). Na základe geofyzikálneho prieskumu sme vytýčili sondu 10A, severovýchodne od rohu sakristie kostola. Po znížení terénu o 30 cm boli objavené relikty ohradového múru cintorína. Vo východnej časti sondy sme zdokumentovali kultúrnu vrstvu, ktorá obsahovala veľké množstvo keramiky zo 17.–18. stor. Vytýčili sme sondy 10B a 10C. V oboch sme našli priebeh múru, ktorý mal šírku 80 cm. Múr je tvorený zo stredne veľkých lomových kameňov, spájaných maltou s menším podielom piesku. Podarilo sa nám odkryť iba základy ohrady. Sondu 10D sme situovali na okraj trávnej plochy areálu kostola, no múr sa tu nenachádzal, preto sme vytýčili sondu 10E s orientáciou S–J v bezprostrednej blízkosti sondy 10C. Následne sme preskúmali priebeh ohrady až po asfaltovú cestu. Počas výkopu piatich zisťovacích sond západne od kostola sa nám podarilo v štyroch sondách doložiť priebeh ohradového múru cintorína. Vznikol pravdepodobne v 16. stor. a slúžil do konca 17. stor. V roku 2019 sme pokračovali v identifikácii priebehu ohradového múru na východe. Sonda 10E bola východne od presbytéria barokového kostola. Počas výkopu zisťovacej sondy 10E, južné rozšírenie východne od kostola, sa nám podarilo doložiť priebeh ohradového múru cintorína a jeho postupné otáčanie južným smerom. Šírka zachovanej časti základov múru bola približne 80 cm. Počas výkopu zisťovacej sondy 10F, severovýchodne od kostola, sme doložili priebeh ohradového múru cintorína a jeho postupné otáčanie severným smerom (obr. 7). Zároveň boli identifikované betónové základy dažďovej kanalizácie, ktoré skúmal A. Ruttkay (1978).

Sonda 10G/2019

Sonda 10G sa nachádzala juhovýchodne od Kostola sv. Mikuláša, a to pred budovou bývalých stavebnín. Cieľom sondy bolo nájsť priebeh ohradového múru. Bohužiaľ, po znížení sondy o 90 cm sme objavili žlté sprašové podlažie s dvoma sídliskovými objektami. Objekt 1 sa nachádzal v západnom rohu sondy. Ide o zásobnú jamu hruškovitého tvaru, ktorú sme plasticky vybrali do hĺbky 180 cm. V zásype sme odkryli okrem novovekej keramiky aj keramiky z vrcholného stredoveku. Na profile sa nejasne črtal starší objekt, ktorý bol narušený výkopom novovekej sídliskovej jamy. V strede sondy sa nachádzal ďalší sídliskový objekt z novoveku.

Obr. 7. Kovarce, Kostol sv. Mikuláš. Sonda 10F, ohradový múr cintorína narušený výkopom dažďovej kanalizácie. Foto M. Bielich.

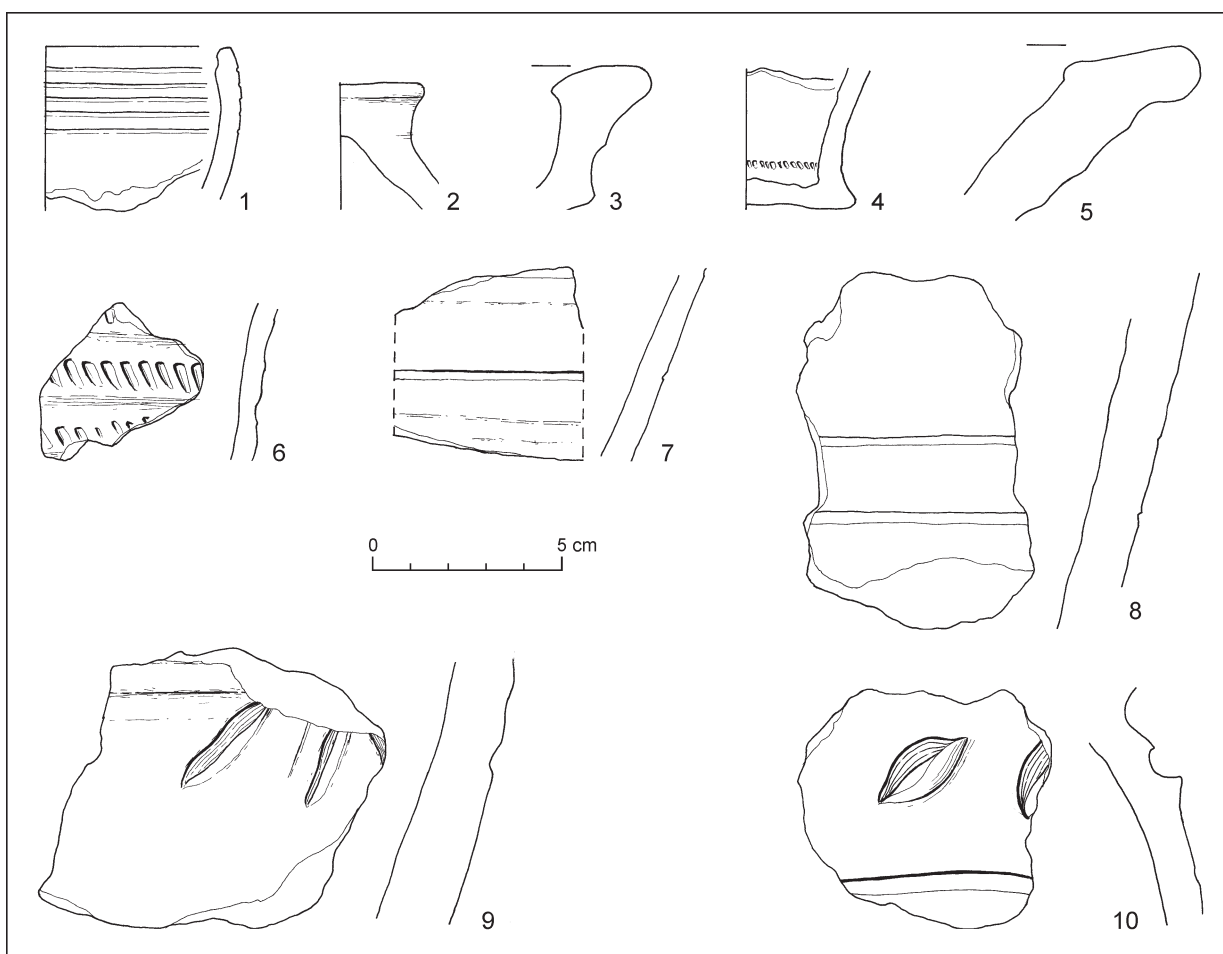
Sonda 10H/2019

Sonda 10H sa nachádzala na severovýchodnom rohu budovy firmy Okaver, južne od kostola. Nepodarilo sa nám nájsť priebeh ohradového múru cintorína. V severnej časti výkopu sme boli limitovaní výkopom kábla vysokého napätia (22 000 W), ktorý má ochranné pásmo 100 cm. V sonde sa na žltom sprašovom podloží podarilo objaviť dva sídliskové objekty v superpozícii. Objekt 1 je datovaný do vrcholného stredoveku a objekt 2 je datovaný do novoveku (17.–18.stor.) V zásype objektov sa nachádzalo minimálne množstvo nálezov. Následne sme sondu rozšírili západným smerom o 200 cm. Po znížení o 40 cm sme odkryli žlté sprašovité podložie, na ktorom sme identifikovali ďalšie tri sídliskové objekty.

V západnej časti sondy bol kruhový objekt (objekt 5), ktorý sme plasticky vybrali. Ide o obilnú jamu z obdobia novoveku, ktorá neskôr slúžila ako odpadová jama. Jama obsahovala veľké množstvo keramiky, skla a zvieracích kostí. Hĺbka jamy bola 200 cm, plasticky sme vybrali iba východnú polovicu. Vo východnej časti západného rozšírenia sondy 10H sme identifikovali menšiu kruhovú jamu (objekt 3), ktorú sme celú plasticky vybrali do hĺbky 48 cm. Obsahovala keramický materiál z vrcholného stredoveku. Išlo o zlomky okrajov hrncovitých nádob s rytou výzdobou a zlomky okrajov zásobníč. V strede sondy smer SV – JV sme objavili pás mazanice, pravdepodobne deštrukciu staršej stavby (objekt 4). Na mazanici boli dobre identifikovateľné konštrukčné prvky sídliskovej stavby.

Sonda 10I/2019

Sonda 10I sa nachádzala na severozápadnom rohu budovy firmy Okaver, juhozápadne od kostola. V strede sondy sme odkryli betónovú rúru dažďovej kanalizácie z nádvoria firmy Okaver (bývalé Kino). V severnej časti sondy bola časť sídliskového objektu z vrcholného stredoveku. Objekt sme v priestore sondy plasticky vybrali. Obsahoval najmä zlomky keramiky. Zásypová vrstva nad objektom zahŕňala keramiky z 2. pol. 18. stor. Najvrchnejšia vrstva súvisí so stavebnými úpravami okolo bývalej školy a pochádza z 20. stor.

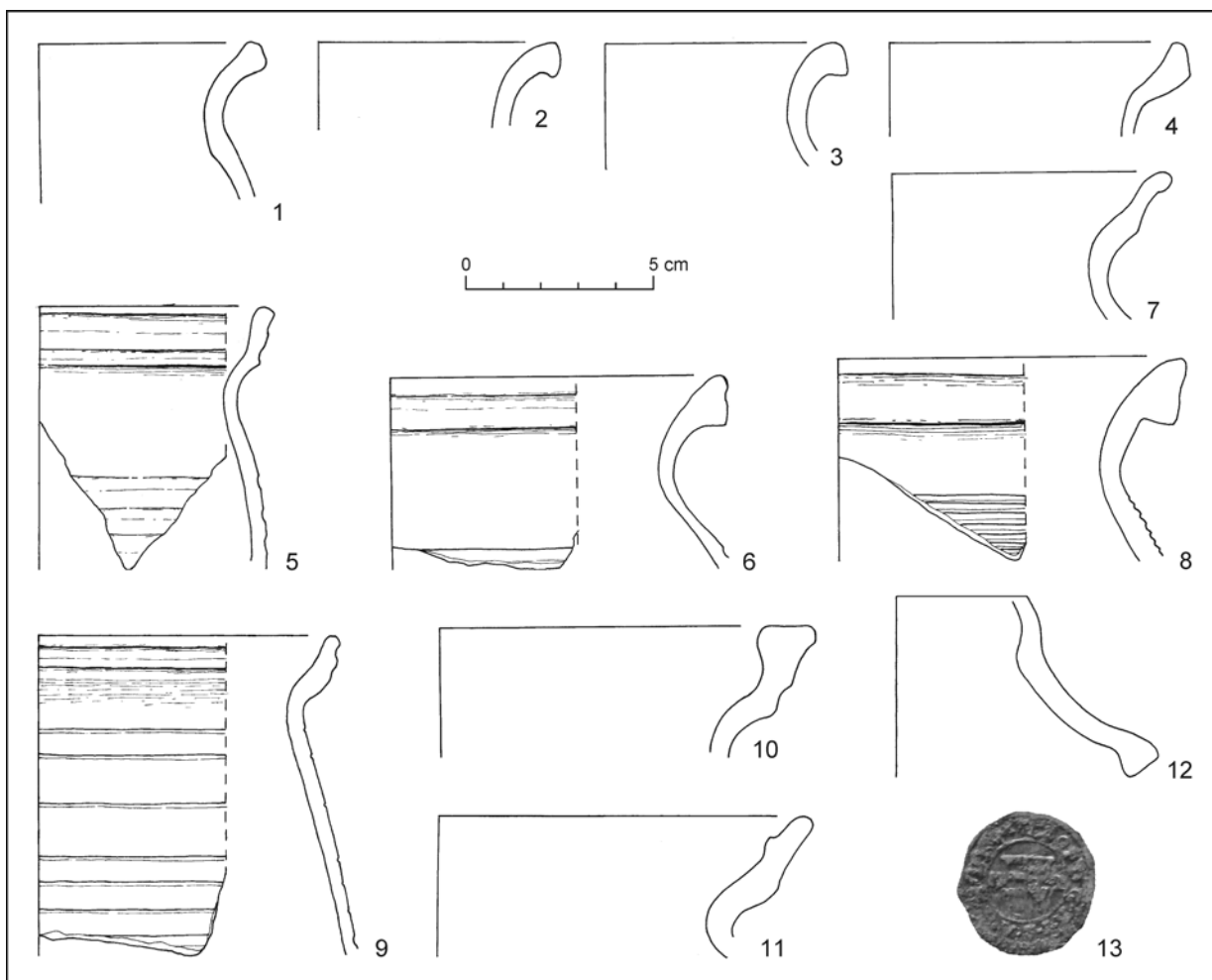
Obr. 8. Kovarce, Kostol sv. Mikuláša. Výber vrcholnostredovekej a neskorostredovekej keramiky. Kresba Ž. Nagyová.

Sonda 10J/2019

Sonda 10J sa nachádzala v asfaltovom prístupovom chodníku, a to juhozápadne od kostola. Cieľom bolo identifikovať aspoň reliktý ohradového múru na juh od kostola, pretože tento priestor bol v 70. rokoch 20. stor. narušený výkopom troch inžinierskych sietí, ktoré väčšinu múru zničili. Sonda sa nachádzala medzi kanalizáciou a vodovodnou prípojkou. Podarilo sa nám objaviť reliktý ohradového múru na juhozápadnom rohu sakrálneho areálu. Šírka zachovanej časti základov múru bola približne 80 cm. Odkryli sme ho maximálne do nivelety 20 cm od nájdenia. Múr bol zo stredne veľkých lomových kameňov, ktoré boli spájané maltou s menším podielom piesku.

Sonda 10K/2019

Sonda 10K bola skúmaná ako posledná. Išlo o výkop prípojky dažďovej kanalizácie na kanalizáciu južne od kostola. Výkop bol hlboký iba 30 cm. Prechádzal vrstvami zásypu cesty, a to južne od kostola. Avšak podarilo sa nám nájsť priebeh všetkých sietí južne od kostola. Kábel vysokého napätia (22 000 W) bol 500 cm od severnej steny firmy Okaver. Výkop vody bol realizovaný 600 cm od budovy. Po 700 cm sme identifikovali korunu ohradového múru cintorína a 800–900 cm od budovy Okaver sa nachádzala kanalizačná ryha.

Obr. 9. Kovarce, Kostol sv. Mikuláša. 1–12 – výber novovekej keramiky; 13 – grajciar Leopolda I. Kresba Ž. Nagyová, foto M. Bielich.

KERAMIKA

Keramika pochádzala najmä zo sídliskových jám východne a južne od kostola, zo sond 10A, 10G a 10H. Analyzovali sme spolu 2245 fragmentov keramiky a kachlíc. Získanú keramiku chronologicky rozdeliť na keramiku vrcholnostredovekú a novovekú. Najstaršiu skupinu nálezov reprezentujú zlomky veľkých zásobníčkov (obr. 8: 5, 7–10) z vrcholného stredoveku. Výzdoba je tvorená hrubými obežnými líniami (obr. 8: 7, 8) alebo šikmými vrypami (obr. 8: 9, 10).

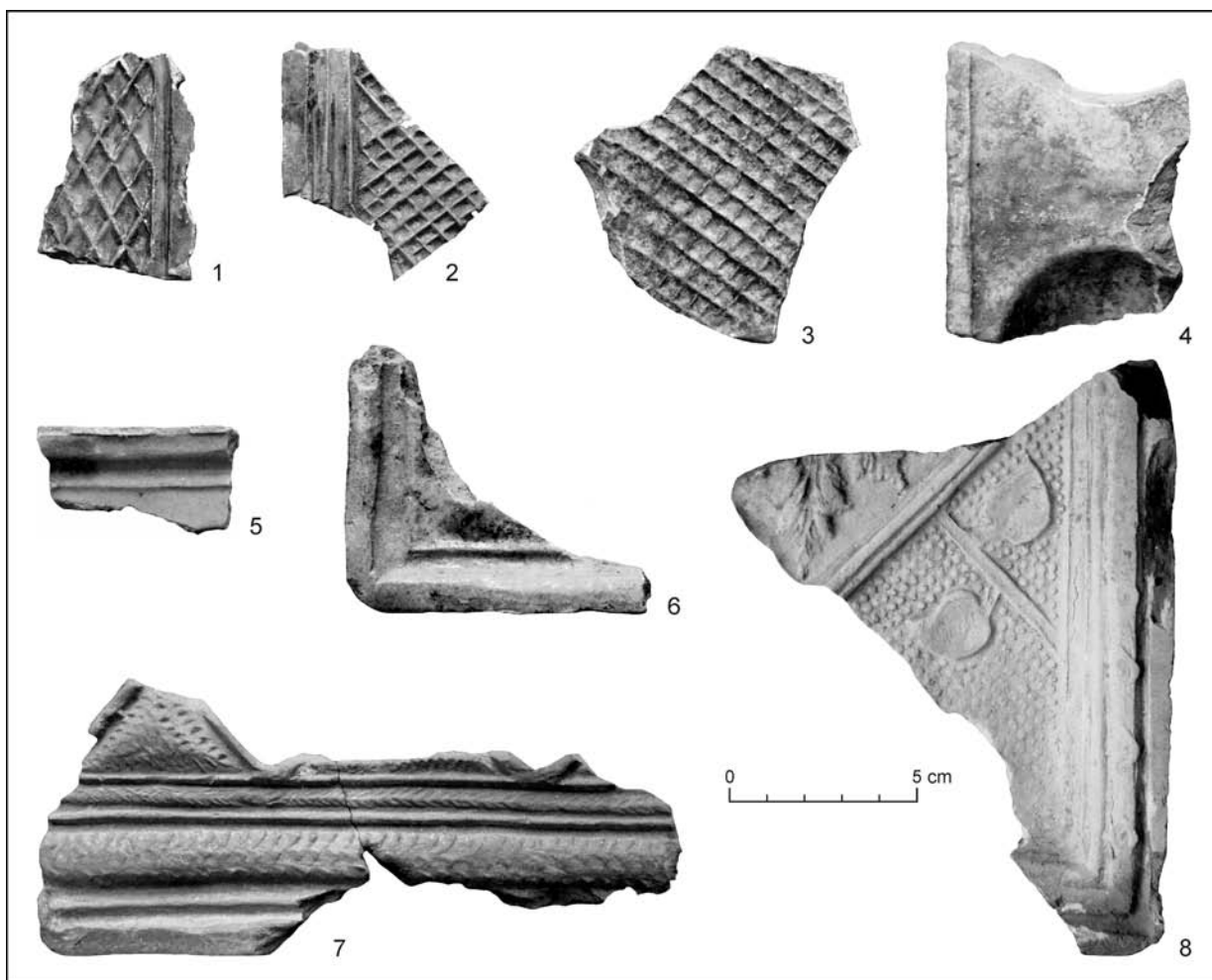
Analýze novovekej keramiky v predmetnom priestore sa venoval M. Čurný. Podarilo sa mu vyhodnotiť keramické novoveké nálezy z lokalít Horné Lefantovce a Kostolany pod Tribečom (*Borzová/Čurný/Pažinová 2010*, 20, 21). Novovekú keramiku z Kovariet môžeme funkčne rozdeliť do dvoch skupín, a to na keramiku stolovú (misy a tanier) a kuchynskú (hrnce, hrnce s pásikovými uchami, džbány, panvice s tromi nôžkami). Z použitého materiálu dominuje obyčajná železitá hlina, ktorá po výpale získava typickú tehlovočervenú farbu a iba minimálne sú zastúpené jemné hliny okrových a svetložltých farieb. Pokiaľ to bolo možné sledovať na niekoľkých fragmentoch okrajov a tiel, nádoby boli vytáčané na rýchlo rotujúcom hrnčiarском kruhu. Prevažuje oxidačne pálená keramika s glazúrou zvnútra nádob a na horných okrajoch (obr. 9: 3, 9). Glazúra použitá na keramike bola zelená alebo transparentná. Výzdoba bola tvorená zväčša iba rytými obežnými líniami na pleciach a tele nádob (obr. 9: 5, 8, 9). Na zlomku taniera sa objavila žltá glazúra. Redukčne pálenú keramiku predstavuje keramika tvrdomestského typu, ktorá sa v písomných prameňoch spomína začiatkom 17. stor. (*Plicková 1959*, 51). Zdobená je väčšinou radielkom (obr. 8: 6) a často je vysoko leštená. Tento typ keramiky nie je glazovaný.

Obr. 10. Kovarce, Kostol sv. Mikuláša. Výber novovekej keramiky z druhej polovice 19. stor. Mierka: a – 1–3; b – 4. Foto M. Bielich.

Najmladšiu keramiku reprezentujú nálezy zo sondy 10G objekt 1 a sondy 10H objekt 5. V oboch prípadoch ide o veľké obilné jamy, ktoré boli zasypané v druhej polovici 19. stor. Do zásypu sa dostala keramika pravdepodobne z kaštiela. Ide o habánske džbánky, veľké misy, hrnce s uškom a nočníky (obr. 10). Habánska keramická výroba je charakteristická olovnatou či olovnato-cínovou bielou glazúrou. Počas tureckých vojen sa táto technika dostávala do Horného Uhorska spolu s prílevom novokrstencov do habánskych osád na Záhorí v druhej polovici 16. stor. (pravdepodobne okolo roku 1580). Vlastná keramika mala už spomínanú cínovú glazúru na bielom podklade. Bola maľovaná na žltu, modro, zeleno a fialovo (Sršeň 2013, 39, 40). Habánske súbory keramiky zo Strážnice boli spracované J. Pajerom (1983; 2000). F. Kalesný publikoval habánske nálezy zo Sobotišťa (Kalesný 2002) a z Veľkých Levár (Kalesný 1989).

Stavebnú keramiku môžeme rozdeliť na kachlice, tehly a škridly. Kachlice sú iba komorové a pravdepodobne pochádzajú z bývalej fary, ktorá sa nachádzala západne od kostola alebo z kaštiela východne od kostola. Častým kachľovým výzdobným motívom je geometrický dekór v podobe mriežky, ktorý sa využíval ako centrálna alebo doplnujúca výzdoba. S podobným motívom sa stretávame na kachliciach z Oponického hradu (Jančiová a i. 2019), hradu Gýmeš a Hrušov. Všetky fragmenty sú glazované tmavo-

Obr. 11. Kovarce, Kostol sv. Mikuláša. Výber zlomkov renesančných kachlíc. Foto M. Bielich.

zelenou glazúrou (obr. 11: 1–3). Kachlice sú z červenej hliny, oxidačne vypálené. Niekoľko fragmentov komorovej kachlice obsahuje malú miskovitú priehľbinu (obr. 11: 4–6). Táto kachlica je glazovaná žlto-zelenou glazúrou. S rovnakým typom kachlice sa stretávame aj na Oponickom (*Bóna/Repka/Sater 2017, 58*) a Topoľčianskom hrade². Na základe nálezových situácií je tento typ datovaný na koniec 16. až začiatok 17. stor. Zaujímavým fragmentom kachlice je zlomok korunnej kachlice červenej farby, ktorý nie je glazovaný. Výzdoba kachlice je geometricko-rastlinná (obr. 11: 7). Poslednú skupinu kachlíc reprezentujú kachlice kazetového typu, ktoré sú neglazované, okrovej farby (obr. 11: 8). S týmto typom sa stretávame na hrade Orлік u Humpolce (*Pavlík/Vitanovský 2004, 306, obr. 1232*).

Z archeologického výskumu pochádzal aj malý súbor tehíel. Z celkového počtu piatich skúmaných tehíel z archeologických situácií boli dve tehly s kolkami a jedna s odtlačkom zvieracej mačacej labky (obr. 12: 3). Jedna obsahuje iniciály donátorky výstavby kostola grófký J. Berénihovej (CBI). Pre všetky je typické použitie silno železitej hliny s prídavkom ostriva, piesku. Všetky tehly pochádzajú zo sondy 1 a boli objavené priamo v barokovej podlahe alebo v zásype miestnosti pod barokovou podlahou. Tehly pochádzajú z druhej polovice 18. stor. V tomto období boli kolkované tehly vyrábané v tehelniciach v okolitých dedinách v Oponiciach a Ludaniciach (*Čurný 2006, tab. 3: 2*).

Opis nálezov tehíel

CBI Comes Judith Beréni (29,5 x 14,5 x 5 cm). Datovanie: 2. pol. 18. stor., región Topoľčany (obr. 12: 1).

CEI Comes Erdödy Ioseph (29,5 x 14,5 x 5 cm). Datovanie: koniec 18.–19. stor., región Topoľčany (obr. 12: 2).

Tehla s odtlačkom mačacej labky (??? x 14,5 x 5 cm). Datovanie: 18.–19. stor., región Topoľčany (obr. 7: 3).

² Ústna informácia R. Daňa.

Obr. 12. Kovarce, Kostol sv. Mikuláša. Barokové tehly s kolkami CBI a CEI. Foto M. Bielich.

DROBNÉ PREDMETY

Z archeologického výskumu pochádza veľmi málo drobných predmetov. Najpočetnejšie sú zastúpené nálezy železných kovaných klinecov (17 kusov). Ide o klinec typu T (Polla 1962, 134; Slička 1981, 24). Železné klinec indikujú pôvodnú prítomnosť drevených rakiev zbíjaných z dosiek. Zachovalosť drevených častí rakiev na kostolných cintorínoch sa viaže spravidla k mladším fázam ich existencie. Rakvy sa zachovávajú väčšinou iba v interiéri kostolov. A. Vallašek preskúmal v okolí dnešného Chrámu sv. Mikuláša v Bratislave hroby, v ktorých boli uložené drevené rakvy. Hroby patria ku kostolu postavenému po roku 1661 (Vallašek 2003, 113).

Obr. 13. Kovarce, Kostol sv. Mikuláša. Manžetový gombík s egyptským motívom. Foto J. Mihályiová.

Ďalšiu skupinu nálezov predstavujú fragmenty textilu z rakvy A. Welsa. Tento typ nálezov zatiaľ nebol podrobený hlbšej analýze a nájdené časti boli iba zakonzervované. Môžeme ich rozdeliť na dve skupiny: fragmenty textílií z rakvy a textílie z odevu pochovaného. Pri výskume bola objavená aj jedna novoveká minca, a to grajciar Leopolda I z roku 1681 (obr. 9: 13)³, ktorý bol objavený v sonde 10C. Miestom nálezu bol zhuk kameňov okolo štvorcového otvoru vnútri kostolného cintorína. Mohlo by ísť o kamennú pätku kríža v rámci cintorína.

Zaujímavý nález bol manžetový gombík z odevu A. Welsa, na ktorom sa nachádzal egyptský motív (obr. 13).⁴ Ide o zobrazenie uctievania tróniaceho egyptského božstva, ktoré sa vyskytovalo celé faraónske obdobie. Postavy sú veľmi neegyptské. Tróniaca mužská postava mala pokrývku hlavy panovníka, ale podľa toho, že mala napr. celé telo bez odlíšeneho odevu jednou farbou, mohlo by ísť aj o boha Usira.⁵ Trón je egyptský. Zaujímavé je, že žezlo väčšinou býva oveľa schematickejšie, ale tu bola jasná zvieracia hlava. Proporcie a kompozícia sú nerovnomerné. Neegyptské sú farby aj pozadie. Ide pravdepodobne o kópiu z druhej polovice 19. stor.

ANTROPOLOGICKÁ ANALÝZA

Ako už bolo spomenuté vyššie, A. Wels bol pradedom britskej herečky A. Hepburn (obr. 14). Narodil sa v roku 1830, pravdepodobne na Morave. V roku 1864 kúpil v Kovarciach kaštieľ a pozemky, na ktorých v roku 1865 spolu s P. Wehlem vybudovali cukrovar. A. Wels zomrel 18. augusta 1876 v Kovarciach. Kovová rakva s jeho telesnými pozostatkami bola uložená v krypte pod sakristiou kostola.

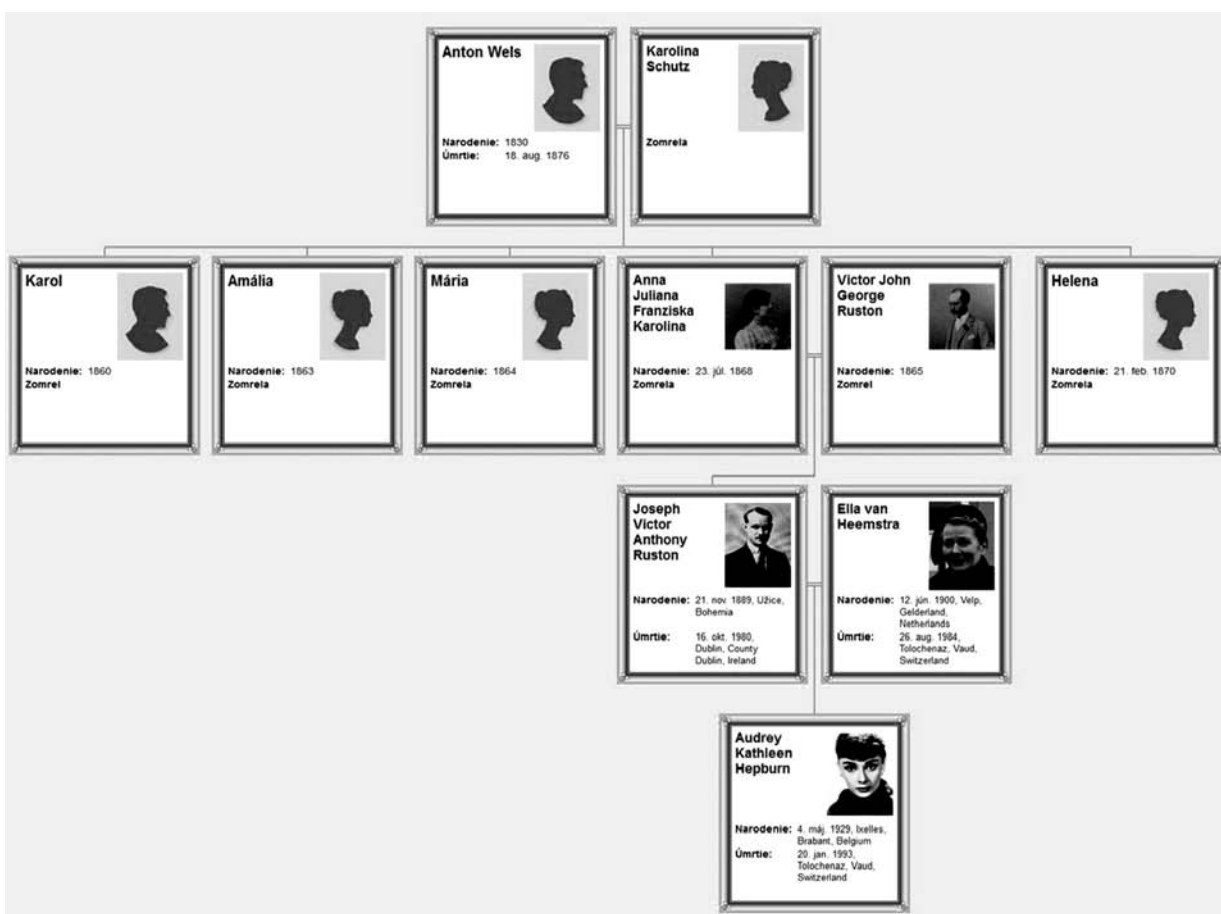
Okrem telesných pozostatkov A. Welsa sa v rakve nachádzali zvyšky pohrebného odevu, pohrebný vankúš vyplnený rastlinnými zvyškami, drevené koráliky z ruženca, jeden manžetový gombík, časti kovania zo zatiaľ neznámeho predmetu a veľké množstvo exúvií (zvyšky kukiel hmyzu).

Kostrové pozostatky sme od exúvií očistili len suchou kefkou. Mumifikované tkanivá, ktoré boli prítomné v oblasti panvy sme odstránili skalpelom. Na antropologickú analýzu boli použité štandardné morfometrické a morfoskopické metódy (Knussmann 1988; Martin/Saller 1957). Vek dožitia jedinca sme odhadli na základe stupňa obliterácie švov endokránia (Acsádi/Nemeskéri 1970; Martin/Saller 1957) a morfológických zmien na symfýze (Nemeskéri/Harsanyi/Acsádi 1960). Pohlavie sa stanovilo na základe hodnotenia morfoskopických a morfometrických znakov na lebke a postkraniálnom skelete podľa Acsádiho/Nemeskériho (1970). Telesná výška bola vypočítaná podľa metódy T. Sjøvolda

³ Za určenie mince ďakujeme numizmatikovi J. Hunkovi z AÚ SAV v Nitre.

⁴ Za určenie a spracovanie gombíka ďakujeme V. Dubcovej.

⁵ <https://sk.wikipedia.org/wiki/Usir>

Obr. 14. Rodokmeň A. Welsa. Vyhotovila S. Bodoriková.

(1990). Patologické zmeny na kostre boli hodnotené jednak vizuálne a jednak použitím CT a nanoCT analýzy.

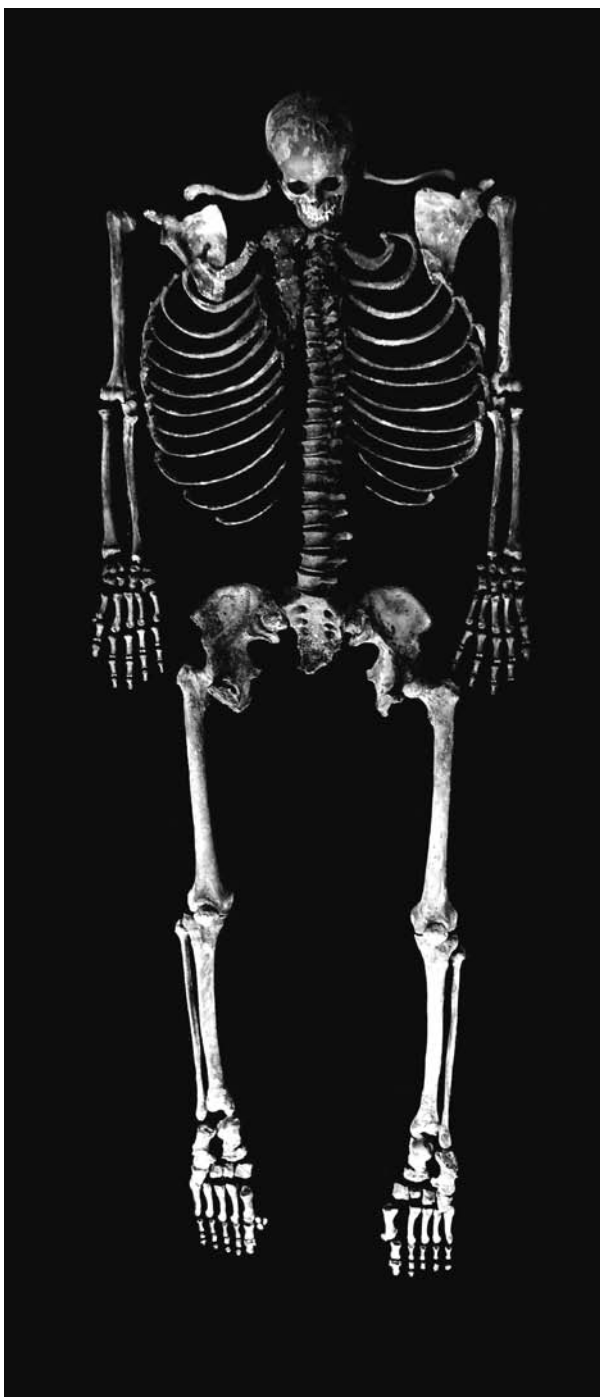
Zachovanosť kostrových pozostatkov

V rakve sa nachádzala kompletná kostra A. Welsa (obr. 15). Pri exhumácii došlo pravdepodobne k strate jedného distálneho článku prsta ľavej ruky a dvoch distálnych článkov prstov ľavej nohy. Kostrové pozostatky ostali nepoškodené a výborne zachované, kosti boli tmavšej farby. V oblasti chrbta a panvy sa zachovali zvyšky mäkkých tkanív v mumifikovanom stave, zvyšky ochlpenia a fragmenty tkaniny z pohrebného odevu.

Výsledky antropologickej analýzy

Lebka aj sánka boli strednej až mierne robustnej stavby so silným svalovým reliéfom, kosti postkraniaľného skeletu robustné so strednými až silnými svalovými úponmi. Na základe zhodnotenia morfoskopických a morfometrických znakov na lebke a postkraniaľnom skelete bolo pohlavie odhadnuté ako mužské ($DS = +0,8$; *Acsádi/Nemeskéri 1970*). Podľa stupňa obliterácie endokraniálnych švov a morfologických zmien na symfýze bol vek dožitia A. Welsa odhadnutý na 44 až 53 rokov, čo približne zodpovedá jeho chronologicému veku 46 rokov.

Na základe absolútnych rozmerov bola lebka stredne dlhá, stredne široká a stredne vysoká, tvár úzka a nízka, očnénice veľmi úzke a stredne vysoké. Nosový otvor bol veľmi úzky a stredne vysoký. Na základe

Obr. 15. Zachovanosť kostry A. Welsa. Foto M. Poljak.

jú nekompletne. Masívne osifikácie pred 40. rokom veku súvisia s malignitami, autoimunitnými ochoreniami, chronickým zlyhaním obličiek, poruchami štítnej žľazy, pričom určité percento môže vzniknúť z neznámych príčin.

Podľa zápisu v matrike, ktorý sa nám podarilo dohľadať, A. Wels zomrel 18. augusta 1876 na „hidrops pericardi“ (obr. 18), čo je starší výraz pre tamponádu srdca (nazývanú tiež výpotok perikardu). Ide o nahromadenie tekutiny v osrdcovníku, v dôsledku čoho dochádza v ňom k zvýšeniu tlaku. Srdce tak nie je schopné dilatácie počas diastoly, nemôže teda fungovať ako pumpa a zlyháva. Tekutinou, ktorá sa v perikarde hromadí, môže byť výpotok alebo krv. Výpotok vzniká pri perikartitíde, ktorej príčinou môže byť infekcia, autoimunitné alebo nádorové ochorenie. Krv alebo krvné koagulum sa v perikarde hromadí

indexov bola lebka brachykranná, hypsikranná a tapeinokranná, očnénice hypsikonchné a nosový otvor leptorhinný.

Telesná výška A. Welsa bola $172,7 \pm 3,5$ cm (Sjøvold 1990). Podľa R. Martina a K. Sallera (1957) patril do kategórie vysokých jedincov.

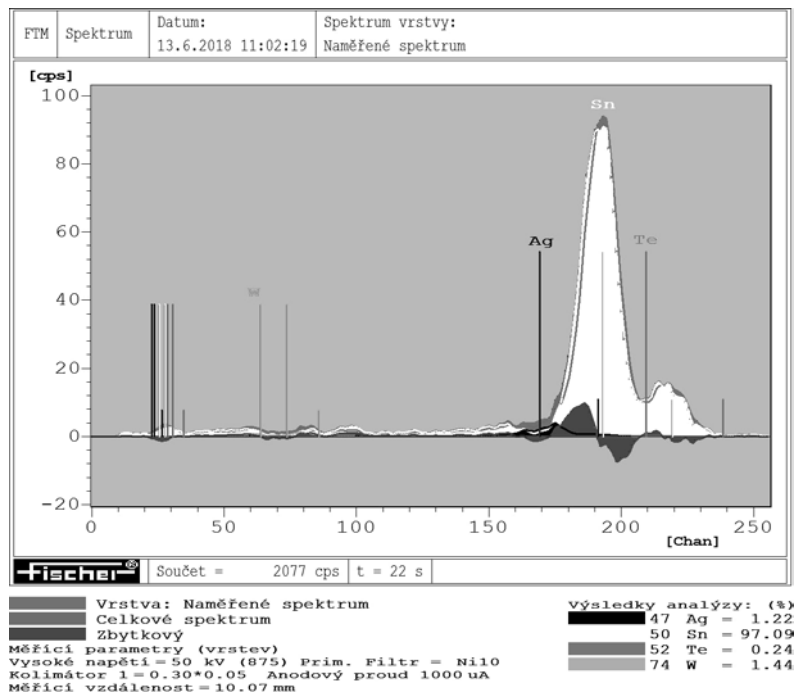
A. Wels mal zachovaných 28 zubov. Štyri boli vypadnuté, resp. extrahované počas života, pretože zubné lôžka boli úplne vyhojené. Až deväť zubov bolo postihnutých zubným kazom, pričom kaz na prvej stoličke vľavo hore bol vyplnený hmotou vizuálne pripomínajúcou amalgám. Rovnakou hmotou je tiež ošetrený očný zub vľavo hore. Uvažujeme o tom, že zub nebol sanovaný v dôsledku kazu, ale preto, že počas života došlo k zlomeniu zubnej korunky. Spektrometrickou analýzou výplňovej hmoty sme zistili, že nejde o amalgám, ale o cín (podiel 97,09 %) s veľmi malou prímiesou striebra (1,22 %, obr. 16). Stopové množstvá wolfrámu a telúru sa na vzorku zubnej výplne dostali z vrtáka použitého na jej odvrátenie.

Zaujímavé výsledky priniesla tiež paleopatologická analýza postkraniálneho skeletu. Stavce boli postihnuté spondylózou, artrotickými zmenami a Schmorlovými uzlami, čo sú degeneratívno-produktívne zmeny, ktoré môžu súvisieť s vekom jedinca a fyzickou námahou počas života.

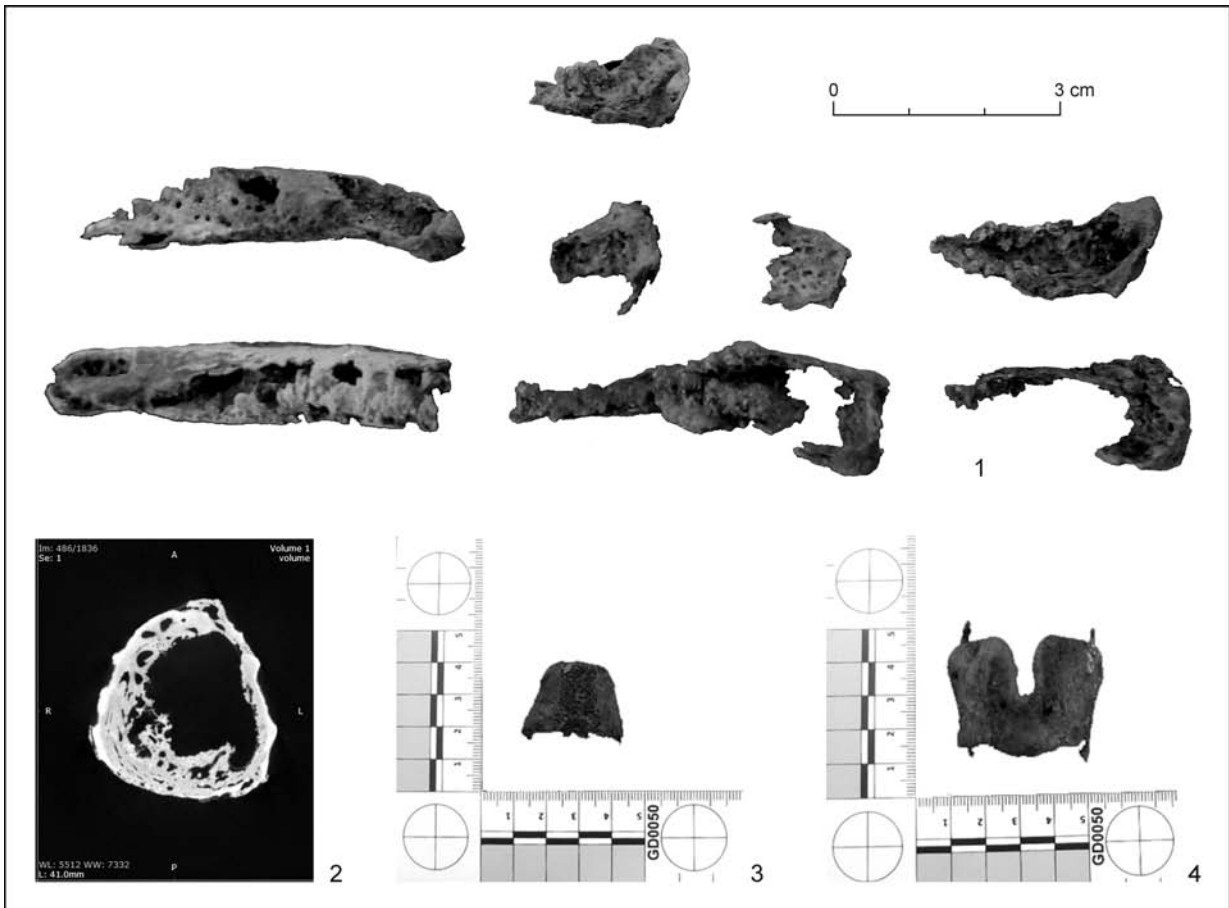
Na dlhých kostiach boli prítomné pomerne výrazné entezopatie, čo sú zmeny v miestach úponov svalov. Entezopatie nemusia súvisieť len s mechanickou záťažou, ale môžu byť sprievodným prejavom zápalových (reumatických) alebo endokrinných ochorení, prípadne prekonaných úrazov.

Na ľavej nohe bola prítomná ankylóza mediálneho a distálneho článku štvrtého prsta, ktorá mohla vzniknúť v dôsledku zápalu alebo traumy (zlomeniny).

Asi najzaujímavejšou patologickou zmenou sú osifikované chrupky rebier a kompletne osifikovaná štítna a prstienková chrupka (*cartilago thyroidea et cricoidea*, obr. 17: 1–4). Tzv. permanentné chrupky (chrupky rebier, kĺbové, štítna a tracheálna chrupka) neosifikujú alebo osifikujú

Obr. 16. Spektrometrická analýza zubnej výplne z ľavého horného očného zuba A. Welsa.

Obr. 17. 1 – osifikované chrupky rebier; 2 – nanoCT snímka osifikovanej chrupky rebra; 3 – osifikovaná prstienková chrupka; 4 – osifikovaná štítna chrupka. Foto S. Bodoriková.

Numerus Currrens	Annus et dies Obitus	DEFUNCTI						Morbis sive aliud genus mortis	Fuitne provisus Sacramentis Moribundorum	Locus et dies Sepulturae	Nomen Sepelientis
		Nomen et Conditio defuncti item eius coniugis vel parentis	Locus originis et habitationis numerus domus	Sexus		Aetas					
				masculinus	foemininus						
182	1876	Sp. habilit. v. v. v. Antonius Wels, Marion v. v. v. Caroline v. v. v. Compositum in Kovarce, Czechoslov. Rep. ad Czechoslov. Kovarce	Kovarce N. 8	Maf.	—	45	H. d. d. d. T. v. v. v. C. v. v. v. v. v. v.	St. v. v. v.	Cyprla v. v. v. v. v. v. v. v. v. v. 21 ² St. v. v. v.	St. v. v. v. v. v. v. v. v. v. v. v. v. v.	

Obr. 18. Zápis v matrike o úmrtí A. Welsa.

v prípade infarktu myokardu spojeného s ruptúrou steny ľavej komory, pri ruptúre aorty ascendens alebo pri traume srdca (napr. pri bodnom poranení srdca).

Na základe patologických zmien na kostre A. Welsa usudzujeme, že trpel nejakým endokrinným alebo metabolickým ochorením, v dôsledku ktorého mal predčasne osifikované tzv. permanentné chrupky. Či toto ochorenie nejakým spôsobom prispelo k zlyhaniu srdca nie je možné zatiaľ povedať.

Mykologické vyšetrenie pozostatkov z hrobky v Kovarciach

Mykologické vyšetrenie bolo realizované v laboratóriu na Katedre antropológie PriF UK v Bratislave, kde boli pozostatky A. Welsa dočasne deponované. Vzorky na analýzu boli odobrané z telesných pozostatkov pomocou adhezívnej pásky Fungitape (Sci Device Lab, Des Plaines, USA) a z ovzdušia v miestnosti s pozostatkami aj z priľahlého vonkajšieho prostredia volumetricky aeroskopom (A-AIR-010; Agea, s. r. o., Praha, ČR; 10 min) na agarové platne (d = 9 cm) s dichlóranovo-glycerolovým (18 %) médiom (HiMedia, Mumbai, India). Takisto sa odobralo 0,8 g biologického materiálu z podložky spod hlavy z rakvy. Ten bol následne spracovaný dlučnou metódou vo fyziologickom roztoku s Tweenom 80 a zásobná suspenzia vyočkovaná na rovnaké agarové platne (8 ks á 0,5 ml). Po kultivácii pri izbovej teplote počas 7–10 dní na Sabouradovom agare boli jednotlivé mikroskopické vláknité huby identifikované na základe ich makro- a mikromorfológie.

Výsledky kvalitatívnej a kvantitatívnej mykologickej analýzy

V priestore chodby, pred laboratóriom, bolo prítomných 979,5 kolónií tvoriacich jednotiek (KTJ) v 1 m³ vzduchu, v ovzduší miestnosti s pozostatkami 483 KTJ/m³. Z mikroskopických húb sme na chodbe zaznamenali výskyt *Alternaria* sp., *Fusarium* sp., *Chaetomium* sp., *Ulocladium chartarum* a *Cladosporium cladosporioides*, v laboratóriu len druh *Rhizopus oryzae*.

Hubové izoláty z pozostatkov patria k sekundárnym hubovým kolonizátorom substrátov, okrem ojedinele ojedinelých penicílií, aspergilov a paecilomyces (primárne kolonizátory, bežná vzdušná mykobiota). Fuzária a akremónia sú terciárnymi kolonizátormi, spolu s rizopusmi indikujú prítomnosť organickej hmoty (rastlinného) pôvodu. V prípade rizopov je však pravdepodobným zdrojom ovzdušie miestnosti s pozostatkami, keďže tieto boli suché, bez aktívnych rozkladných procesov. Rovnako možno hodnotiť všetky primárne kolonizátory – ako pochádzajúce z ovzdušia v priebehu manipulácie s ostatkami.

Melanizované sekundárne kolonizátory, naopak, považujeme za pôvodne osídľujúce pozostatky, ktoré samotné boli tmavo sfarbené. Prirodzeným zdrojom týchto húb v prírode sú rastliny (živé aj odumreté), pôda a prach. Majú primeranú enzýmovú výbavu na degradáciu organickej hmoty. Vďaka tvorbe hrubostenných makrokonidií a prítomnosti melanínu vo svojich štruktúrach môžu dobre prežívať aj zhoršené podmienky prostredia (teplotné výkyvy, nízka aktivita vody, slnečné žiarenie, znížená prítomnosť kyslíka) dlhé obdobie.

Ako je vidieť v tabele 1, takmer vo všetkých odobraných vzorkách bolo prítomné *Ulocladium chartatum*. Príčiny dominance tejto huby na telesných pozostatkoch sú predmetom ďalšieho výskumu (tabela 1).

ZÁVER

V rokoch 2016–2019 sa uskutočnil záchranný archeologický výskum Kostola sv. Mikuláša v Kovarciach, ktorý napriek svojmu malému rozsahu preniesol množstvo nových poznatkov o vývoji tohto stavebného objektu a jeho okolia v stredoveku a novoveku. Príčinou výskumu bol výkop teplovodnej prípojky medzi farou a kostolom. Výskum v interiéri kostola identifikoval pôvodnú tehlovú podlahu v miestnosti na severe pod vežou (2. pol. 18. stor.). V hlavnej lodi, kde je nová podlaha, sa nám podarilo objaviť pri severnej stene maltové otláčky pôvodnej kamennej podlahy. V kostole sa nachádzajú dve krypty. Mladšia krypta je pod severnou sakristiou (2. pol. 19. stor.). Staršia krypta sa nachádza pod oltárom a vstupuje sa do nej schodmi pod víťazným oblúkom. Táto krypta sa nachádza v superpozícii so staršou kryptou gotického kostola a ich vzťah je zatiaľ nejasný. V západnej časti kostola pod vežou sme našli západný múr staršieho gotického kostola. Je zachovaný veľmi torzovito pri južnej stene. V exteriéri kostola sme preskúmali tri kostrové hroby (orientácia V – Z), bez nálezov. Ide o zvyšky kostolného cintorína zo 14.–17. stor. Pri východnom múre kostola sme zdokumentovali polygonálne presbytérium pôvodného gotického Kostola sv. Mikuláša. Pri južnej stene hlavnej lode barokového kostola sa nám podarilo objaviť oporný pilier južnej steny gotického kostola. Na základe týchto výsledkov vieme odhadnúť veľkosť pôvodného gotického Kostola sv. Mikuláša. Pri severnej stene barokového kostola sme preskúmali schodisko do krypty pod severnou sakristiou, ktoré bolo vybudované pravdepodobne v druhej polovici 19. stor. V krypte pod severnou sakristiou sme objavili pozostatky A. Welsa, pradeda britskej herečky A. Hepburn. Je zaujímavé, že v krypte mala byť podľa písomných prameňov uložená aj jeho manželka Katarína, rod. Schutzová, jej pozostatky však v krypte neboli. Krypta bola dvakrát otvorená. Prvýkrát pred 2. svetovou vojnou, keď bol zrušený pôvodný vonkajší vstup do krypty a druhýkrát asi počas vojny, keď sa do krypty vykrádači dostali z priestoru interiéru severnej sakristie. V rakve A. Welsa bol objavený manžetový gombík s egyptským motívom. Najstarší sakrálny okrskok v Kovarciach bol v období renesancie ohradený ohradovým múrom, ktorý bol archeologickým výskumom preskúmaný v rokoch 2018–2019. Múr sme našli iba východne a západne od kostola. Severná a južná časť múru bola zničená výstavbou cesty. Z výskumu pri ohradovom múre pochádzala renesančná keramika zo 16.–17. stor. Ide najmä o zlomky hrncovitých nádob a kachlice. Medzi nálezmi kachlíc sa objavujú aj fragmenty z 18. stor. Tieto fragmenty pochádzajú určite zo šľachtických domov.

Tabela 1. Mikroskopické vlákňité huby identifikované na telesných pozostatkoch A. Welsa.

Vzorka	Huby
Zmes spod hlavy z rakvy adhezívna páska dilačná metóda	<i>Ulocladium chartarum</i> <i>Rhizopus</i> sp. <i>Penicillium</i> sp. <i>Cladosporium cladosporioides</i> <i>C. macrosporum</i> <i>Acremonium</i> sp. <i>Paecilomyces variotii</i>
Rebrá	<i>Ulocladium chartarum</i> <i>Aspergillus</i> sekcia <i>Nigri</i> <i>Chaetomium</i> sp.
Horná končatina pravá	<i>Ulocladium chartarum</i>
Horná končatina ľavá	<i>Cladosporium cladosporioides</i> <i>Ulocladium chartarum</i> <i>Botryotrichum piluliferum</i> <i>Penicillium</i> sp.
Sedacie svaly mumifikované-vnútorňa plocha	<i>Fusarium chlamydosporum</i> <i>Ulocladium chartarum</i> <i>Alternaria</i> sp. <i>Cladosporium cladosporioides</i>
Panvová kosť	<i>Alternaria</i> sp. <i>Cladosporium cladosporioides</i>
Lebka-lebečná dutina	<i>Ulocladium chartarum</i> <i>Cladosporium cladosporioides</i> <i>Penicillium</i> sp.
Koža z chrbta TH3	<i>Alternaria</i> sp. <i>Ulocladium chartarum</i> <i>Chaetomium</i> sp.
Hrudná kosť	<i>Ulocladium chartarum</i> <i>Alternaria</i> sp. <i>Penicillium</i> sp.
Ľavá horná končatina, svaly a koža	<i>Alternaria</i> sp. <i>Ulocladium chartarum</i>
Stavce	<i>Ulocladium chartarum</i> <i>Fusarium</i> sp.

Na základe posledných archeologických výskumov môžeme konštatovať, že Kovarce zohrávali v období novoveku významnú úlohu v strednom Ponitří. Po vybudovaní nového barokového kostola (2. pol. 18. stor.) a po príchode podnikateľa A. Welsa do Kovariet (2. pol. 19. stor.) sa Kovarce začali hospodársky rozmáhať. Stali sa centrom cukrovarníctva a ťažby dreva.

Na záver by sme sa poďakovali za spoluprácu na výskume vdp. Mgr. O. Tepličancovi, P. Geršimu a Ing. V. Kohútovi, ktorí nám svojimi radami a pripomienkami pomohli pri archeologickom výskume. Zápis o úmrtí A. Welsa vyhládal v matrike J. Sopek, za čo mu tiež patrí naše poďakovanie.

PRAMENE A LITERATÚRA

- Acsádi/Nemeskéri 1970
 Bóna/Repka/Sater 2017
 Borzová/Čurný/Pažinová 2010
- Březinová 1979
- Čurný 2006
- Jančiová a i. 2019
 Kalesný 1989
 Kalesný 2002
 Katkinová/Katkin 2002
 Klčo/Illášová 1993
 Knussmann 1988
- Martin/Saller 1957
 Mazúr/Luknič 1986
 Mitáš/Žáčik 2011
 Nemeskéri/Harsanyi/Acsádi 1960
- Pajer 1983
 Pajer 2000
- Paolík/Vitanovský 2004
- Plicková 1959
 Polla 1962
 Rod 1954a
- Rod 1954b
- Ruttkay 1978
- Ruttkay 1972
- Sjøvold 1990
- Slivka 1981
- Sršeň 2013
 Tirpák 2017
- Vallašek 2003
- Veliačik/Romsauer 1994
- Vlastivedný slovník obcí 1978
 Wiedermann 1985
 Wiedermann 1987
- G. Acsádi/J. Nemeskéri: *History of human Life Span and Mortality*. Budapest 1970.
 M. Bóna/D. Repka/P. Sater: *Oponický hrad. Dejiny, výskum a obnova pamiatky*. Nitra 2017.
 Z. Borzová/M. Čurný/N. Pažinová: Nové poznatky o stredovekom a novovekom osídlení Horných Lefantoviec a Kostolian pod Tríbečom. *Študijné zvesti AÚ SAV* 47, 2010, 5–24.
 G. Březinová: *Kovarce, poloha Dom pána Pecháča. Výskumná správa 9055/79*. Archeologický ústav SAV. Nitra 1979. Nepochikované.
 M. Čurný: Poznatky o výrobe a značkování tehál na území mesta Nitra a na jeho okolí v období novoveku. *Archeologia Technica* 17, 2006, 52–65.
 B. Jančiová/D. Repka/P. Sater/M. Styk: *Kachlice z Oponického hradu*. Nitra 2019.
 F. Kalesný: Habáni vo Veľkých Levároch. *Vlastivedný časopis* 38, 1989, 170–174.
 F. Kalesný: *Sobotišťe – metropola habánov na Slovensku Habáni v Sobotišťi*. Skalica 2002.
 J. Katkinová/S. Katkin: Prieskum na hradisku Veľký Tríbeč. *AVANS* 2001, 2002, 83, 84.
 M. Klčo/E. Illášová: *História Kovariet*. Nitra 1993.
 R. Knussmann: *Anthropologie. Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen*. Band I: Wesen und Methoden der Anthropologie. Stuttgart 1988.
 R. Martin/K. Saller: *Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung*. Stuttgart 1957.
 E. Mazúr/J. Luknič: Geomorfologické členenie. In: *Atlas SSR*. Bratislava 1986.
 V. Mitáš/M. Žáčik: Archeologické nálezy z Kovariet. *AVANS* 2008, 2011, 195, 196.
 J. Nemeskéri/L. Harsanyi/G. Acsádi: Methoden zur diagnose des lebensalters von skelettfunden. *Anthropologischer Anzeiger* 24, 1960, 70–95.
 J. Pajer: *Počátky novověké keramiky ve Strážnici*. Strážnice 1983.
 J. Pajer: K počátkům výroby novokřtěnských fajansí v Sobotišťi. *Slovácko* 42, 2000, 9–28.
 Č. Pavlík/M. Vitanovský: *Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha 2004.
 E. Plicková: *Pozdišovské hrnčiarstvo*. Bratislava 1959.
 B. Polla: *Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany)*. Bratislava 1962.
 M. Rod: *Kovarce, poloha Humnište. Výskumná správa 193/54*. Archeologický ústav SAV. Nitra 1954. Nepochikované.
 M. Rod: *Kovarce, poloha Dielec. Výskumná správa 194/54*. Archeologický ústav SAV. Nitra 1954. Nepochikované.
 A. Ruttkay: *Kovarce, poloha: Kostol sv. Mikuláša. Výskumná správa 5916/78*. Archeologický ústav SAV. Nitra 1954. Nepochikované.
 A. Ruttkay: *Kovarce, poloha Mlyn. Výskumná správa 5916/72*. Archeologický ústav SAV. Nitra 1972. Nepochikované.
 T. Sjøvold: Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *Human Evolution* 5/5, 1990, 431–447.
 M. Slivka: Stredoveké hutníctvo a kováčstvo na východnom Slovensku, 3. časť. *Historica Carpatica* 12, 1981, 211–276.
 I. Sršeň: *Habáni na Slovensku*. Budapešť 2013.
 J. Tirpák: *Kovarce, poloha: Kostol sv. Mikuláša. Odborný posudok nedeštruktívneho archeologického výskumu geofyzikálnym meraním*. UKF v Nitre. Nitra 2017. Nepochikované.
 A. Vallašek: Neznáma rotunda pod Bratislavským hradom. *Zborník Filozofickej fakulty UK* 24, 2003, 111–122.
 L. Veliačik/P. Romsauer: *Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku*. Nitra 1994
 M. Kropilák (ed.): *Vlastivedný slovník obcí 2*. Heslo: Kovarce. Bratislava 1978
 E. Wiedermann: *Archeologické pamiatky topolčianskeho múzea*. Nitra 1985.
 E. Wiedermann: *Kovarce, poloha Vinohrad. Výskumná správa 11847/87*. Archeologický ústav SAV. Nitra 1987. Nepochikované.

In the footsteps of great-grandfather of Audrey Hepburn

The results of the archaeological research of St. Nicolas church in Kovarce in the years 2016–2019

Mário Bielich – Silvia Bodoriková – Michaela Dörnhöferová – Tomáš Rajnic –
Elena Piecková – Veronika Dubcová

Summary

In the years 2016–2019 an archaeological research of the Church of St. Nicholas in Kovarce, who despite its small extent brought a lot of new knowledge about the development of this building and its surroundings in the middle ages and Modern age. The cause of the research was the excavation of the hot-water connection between the parish and the church. During the earthworks several archaeological situations were documented. Research in the interior of the church identified the original brick floor in a room in the north under the tower (2 half of the 18th century). In the main nave, where there is a new floor, we managed to discover the mortar prints of the original stone floor at the north wall. There are two crypts in the church. The younger crypt is under the northern sacristy (2 half of the 19th century). The older crypt is located under the altar and is accessed by stairs under the triumphal arch. This crypt is located in superposition with an older crypt of a Gothic church and their relationship is still unclear. In the western part of the church under the tower we captured the western wall of an older Gothic church. This wall is preserved very tersely at the southern wall. In the exterior of the church we examined 3 skeletal graves (orientation E – W), without findings. These are remnants of the church cemetery, which can be dated only on the basis of the existence of a Gothic church until 14th–17th century. From 18th century was buried in a cemetery in a village outside a sacral building. This cemetery is also marked on 1 military mapping. At the eastern wall of the church, we documented the polygonal presbytery of the original Gothic church of St. Nicholas. At the southern wall of the nave of the Baroque church, we managed to capture the supporting pillar of the southern wall of the Gothic church. Based on these results, we can estimate the size of the original Gothic church. Nicholas. At the northern wall of the Baroque church we examined the staircase to the crypt under the northern sacristy, this staircase was probably built in the second half of the 19th century. In the crypt under the Northern Sacristy, we discovered the remains of A. Wels, the great-grandfather of British actress Audrey Hepburn. The crypt was opened 2 times. First time before second war, when the original external entrance to the crypt was cancelled and the second time around during the war, when the robbers got into the crypt from the interior space of the northern sacristy. A cufflink with an Egyptian motif was discovered in the grave of A. Wels. The oldest sacral district in Kovarce was enclosed by a wall enclosure during the Renaissance period, which was examined by archaeological research in 2018. We captured the wall only east and west of the church. The northern and southern part of the wall was destroyed by the construction of a road. Renaissance ceramics from the 16th–17th century. come from the research at the enclosure wall. These are mainly fragments of pots and tiles. Fragments from the 19th cent also appear among the tile findings. These fragments are certainly from noble houses. Based on recent archaeological research, we can conclude that Kovarce played an important role in the Middle Ponitrie during the Late Middle Ages and Modern Age.

Fig. 1. Kovarce displayed on the first military mapping. Source: <https://mapire.eu/en>

Fig. 2. Kovarce, church of St. Nicholas with archaeological trenches from 2016–2019. Compiled by M. Bielich, M. Bartík, A. Nemergut, M. Vojteček. Legend: a – foundations of gothic church; b – cemetery wall; c – foundation of baroque church; d – post medieval settlements objects.

Fig. 3. Kovarce, church of St. Nicholas. Trench 3A, entrance staircase to the crypt under the northern sacristy. Compiled by M. Bielich, M. Balžan.

Fig. 4. Kovarce, church of St. Nicholas. Trench 3B, A. Wels crypt interior with bronze coffin. Photo M. Bielich.

Fig. 5. Kovarce, church of St. Nicholas Church. Trench 5, captured eastern presbytery of the Gothic church. Compiled by M. Bielich, B. Balžan.

Fig. 6. Kovarce, church of St. Nicholas Church. Trench 7, under the marble floor in the interior of the church captured the western wall of the original Gothic church. Photo M. Bielich.

Fig. 7. Kovarce, St. Nicholas Church. Trench 10F, cemetery wall damaged by excavation of rain sewer. Photo M. Bielich.

Fig. 8. Kovarce, church of St. Nicholas. Selection of High and late middle Ages ceramics. Drawn by Ž. Nagyová.

Fig. 9. Kovarce, church of St. Nicholas. 1–12 – selection of modern ceramics; 13 – grajciar of Leopold I. Drawn by Ž. Nagyová, photo M. Bielich.

Fig. 10. Kovarce, church of St. Nicholas. A selection of modern ceramics from the second half of the 19th century. Scale: a – 1–3; b – 4. Photo M. Bielich.

Fig. 11. Kovarce, church of St. Nicholas. Selection of fragments of renesance stove tiles. Photo M. Bielich.

Fig. 12. Kovarce, church of St. Nicholas. Baroque bricks with stamps CBI and CEI. Photo M. Bielich.

Fig. 13. Kovarce, church of St. Nicholas. Cufflink with Egyptian motif. Photo J. Mihályiová.

Fig. 14. Family tree of A. Wels. Created by S. Bodoriková.

Fig. 15. Preservation of the A. Wels skeleton. Photo M. Poljak.

Fig. 16. Spectrometric analysis of A. Wels upper left canine dental fillings.

Fig. 17. 1 – ossified rib cartilage; 2 – nanoCT image of ossified rib cartilage; 3 – ossified cricoid cartilage; 4 – ossified thyroid cartilage. Photo S. Bodoriková.

Fig. 18. Entry in the register of the death of A. Wels.

Tab. 1. Microscopic filamentous fungi identified on A. Wels' body remains.

Translated by Mgr. Mário Bielich, PhD.

Mgr. Mário Bielich, PhD.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
mariobielich@seznam.cz

Mgr. Silvia Bodoriková, PhD.
Univerzita Komenského Bratislava
Prírodovedecká fakulta, Katedra antropológie
Ilkovičova 6
SK – 842 15 Bratislava
silvia.bodorikova@uniba.sk

RNDr. Michaela Dörnhöferová, PhD.
Univerzita Komenského Bratislava
Prírodovedecká fakulta, Katedra antropológie
Ilkovičova 6
SK – 842 15 Bratislava
michaela.dornhoferova@uniba.sk

Tomáš Rajnic
Semikron
Šteruská 3
SK – 922 03 Vrbové
rajnic.tomas@gmail.com

doc. Ing. Elena Piecková, PhD., MPH
Slovenská zdravotnícka univerzita v Bratislave
Oddelenie mikrobiológie
Limbová 14
SK – 833 03 Bratislava
elena.pieckova@szu.sk

Mgr. Veronika Dubcová, PhD.
Ústav orientalistiky SAV
Klemensova 19
SK – 813 64 Bratislava
veronika.dubcova@gmail.com

